

КАТЕГОРІЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Ірина ПЯНКОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано різні підходи до визначення категорії епістемічної модальності в мовознавстві, описано різновиди її значень та охарактеризовано різноманітні засоби її репрезентації в німецькій мові.

Ключові слова: модальність, епістемічна модальність, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність, епістемічні лексеми.

In the paper the different methods of approach to the determination of the category of epistemic modality in linguistics are analysed, the various means are described and different devices of the representation in German are defined.

Key words: modality, epistemic modality, subjective modality, objective modality, epistemic lexemes.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Явище модальності як лінгвістична категорія, яке неподільно пов'язане з логікою, надзвичайно складне та багатоаспектне, оскільки модальність входить до числа найбільш важливих функціонально-семантичних характеристик морфологічних та синтаксичних одиниць і є визначальною ознакою судження як форми мислення. Різні види модальності неодноразово ставали предметом наукових розвідок провідних вітчизняних та закордонних лінгвістів. Зокрема, дослідженню цієї проблеми присвятили свої праці В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, Н.В. Гуйванюк, Г. Дросінгер, Г.О. Золотова, А.В. Корольова, Дж. Лайонз, Й. Нуйц, Ф.Р. Палмер, А.М. Приходько, О.О. Селіванова, Н.В. Скибицька, В.М. Ярцева та багато інших. Проте епістемічна модальність як окремий вид модальності, різновиди її модальних значень та засоби вираження в німецькій мові потребують більш детального аналізу.

Об'єкт дослідження становлять лексичні засоби репрезентації епістемічної модальності в німецькій мові.

Завдання пропонованої статті полягають у систематизації підходів до визначення категорії епістемічної модальності, встановленні засобів її репрезентації в німецькій мові на різних мовних рівнях.

У сучасній модальній логіці диференціюють різноманітні види модальності:

1) **деонтична модальність**, яка стосується способів вираження приписів у формі поради, побажання, правила поведінки чи наказу, які зумовлюють людину на конкретні дії, напр.: *Eva darf einem nicht auf die Nerven gehen. Eva muss verschwinden*;

2) **алетична модальність**, котра спрямована на встановлення логічної чи фактичної детермінованості судження в термінах необхідності-випадковості чи можливості-неможливості інформації, напр.: *Wenn Eva weint oder schreit, muss auch gelten, dass sie schreit oder weint*;

3) **фізична модальність** охоплює фізичні характеристики певного виду діяльності, напр.: *Eva kann einem auf die Nerven gehen*;

4) **булетична модальність** стосується сфери бажань, які спрямовані на реальність, напр.: *Eva will einem auf die Nerven gehen*;

5) **евіденційна модальність** спрямована на підкреслення очевидності повідомлення: *[Ich habe gehört:] Eva soll auch ändern auf die Nerven gehen*.

6) **епістемічна модальність** репрезентує сподівання, яві висловлює мовець на підставі попереднього знання, напр.: *Eva weint, also könnte sie einem auf die Nerven gehen wollen*.

Модальність може кодуватися різноманітними формальними засобами на зразок морфологічно-синтаксичних категорій модусу, модального інфінітиву, складнопідрядних речень умови тощо. Типовими лексичними засобами вираження модальності є прислівники, модальні частки, модальні дієслова та низка інших дієслів із семантикою модальності (bleiben, drohen, gedenken, pflegen, scheinen, versprechen, wissen та ін.) [6, 7].

Епістемічна модальність – термін, що походить від грецького слова “episteme”, котре означало в античній філософії вищий тип безсумнівного, достовірного знання – виражена у судженні інформація про ступінь його обґрунтованості. Епістемічна модальність передає, перш за все, значення достовірності/недостовірності, гіпотетичної модальності (припущення,

передбачення) та модальності логічної необхідності, сформульованої як висновок на основі міркувань мовця про очевидні для нього факти, попередніх знань, звичайного стану речей, свідчень очевидців тощо. Основними інструментальними засобами дослідження епістемічної модальності й епістемічної семантики, таким чином, є категорії достовірності / упевненості.

Розглядаючи епістемічну модальність як категорію, за допомогою якої мовець передає своє відношення до вірогідності повідомлюваного, слід однак зауважити, що її трактують не як сукупність суб'єктивних зв'язків, а як характер модального відношення суб'єкта ситуації до її денотативного змісту, ступінь впевненості суб'єкта у реальності події чи дійсності ситуації [8: 3].

Епістемічну модальність визначають у фаховій літературі або як одне ціле (Ф.Р. Палмер) або як протиставлення суб'єктивної і об'єктивної епістемічної модальностей (Г. Дівальд, Ф. Кіфер, М. Хундт). Для всіх варіантів дефініцій модальності спільним є те, що центральне місце відводиться мовцю: засобами епістемічної модальності він повідомляє про вірогідність висловлення в більшій чи меншій мірі.

Об'єктивно-суб'єктивне розмежування епістемічної модальності запропонував Дж. Лайонс (1977): об'єктивна епістемічність передбачає, що якісь події є можливими або необхідними на підставі логічних висновків, тоді як суб'єктивна епістемічна модальність відображає оцінку мовця стосовно стану речей. Проте чимало лінгвістів не поділяли таких поглядів на проблему, виходячи з того, що епістемічні висловлення є виключно суб'єктивними, тобто перформативними, що й інтерпретується в певному контексті (напр., у питальних реченнях і претеритних формах). Зокрема, Й. Нуйц розвинув іншу концепцію, запропонувавши термін «інтерсуб'єктивність»: у суб'єктивному висловлюванні мовець імплікує, що тільки йому відомо про стан речей, тоді як у інтерсуб'єктивна модальність передбачає, що певною інформацією володіє значна кількість осіб [8: 24].

В.З. Панфілов зазначає, що епістемічну модальність не можна віднести до об'єктивної, оскільки категоричне твердження може бути хибним з точки зору реального стану справ [4]. Цю думку підтримує і Т.А. Клепікова, яка наголошує на тому, що “зв'язок між об'єктом предикації та його ознакою, який відображається модальністю даного типу, не є чинником об'єктивної дійсності. Мовець (оцінюючий суб'єкт) тільки припускає існування такого зв'язку, він декларує не лише припущенність оцінки, але й можливу недостовірність стану справ” [2]. Звідси, при утворенні висловлення з епістемічною оцінкою важливу роль відіграє суб'єктивний умовивід мовця, а не тільки об'єктивність з точки зору наявних фактів.

На думку дослідниці Скибицької Н.В., епістемічна модальність (ЕМ) – це складник суб'єктивної модальності, яка зорієнтована на вираження значень вірогідності/достовірності, істинності повідомлюваного, ступеня повноти та характеру знань мовця про повідомлюване. Подальша субкатегоризація епістемічної модальності враховує в достовірності значення простої/категоричної/проблематичної упевненості, часткової (сумніву) та повної невпевненості. Вірогідність буває гіпотетичною, можливою, близькою до реальної, бажаною та необхідною. ЕМ кваліфікується ще як впорядкована система доказових знань, що реалізована в певному тексті у вигляді умовисновку, і як виражене в тексті ставлення до опосередкованих знань. Складником ЕМ є евіденційність, котра пов'язана з джерелом інформації повідомлення, яке робить мовець, і виражає значення, близьке до ступеня упевненості мовця у своєму повідомленні.

З'ясування вираженої в тексті оцінної позиції мовця розкриває зв'язок значень категоричності з ввічливістю, ЕМ з категорією заперечення тощо. ЕМ охоплює явища, неоднорідні за обсягом значення, граматичними особливостями, ступенем оформлення на різних рівнях мовної системи. Засоби вираження ЕМ – модифікатори об'єктивної модальності – становлять частину засобів суб'єктивної модальності. Вони охоплюють окремі лексико-граматичні класи слів (допоміжні модальні та епістемічні дієслова, модальні прислівники, частки), функціонально еквівалентні з ними словосполучення, вставні конструкції, модальні фрази, порядок слів у реченні, складнопідрядні речення тощо [6: 35].

На думку Г. Лихолая, мовець (суб'єкт) у певний момент часу перебуває стосовно об'єктів чи смислів у певному епістемічному стані. При необхідності він може просигналізувати про це відповідними мовними засобами, зокрема епістемічними

лексемами. Кожен концепт епістемічного типу співвідноситься з чітким набором лексичних засобів та переходить у відповідну семему, перетворюючись через призму національної свідомості та специфікуючись у ній стосовно мовної картини світу [3: 27].

Когнітивна оцінка здобутого (емпіричного, практичного, досвідного) чи вивідного (виробленого) знання здійснюється на основі його співвіднесеності з епістемічним еталоном – істиною за шкалою “повне знання – неповне знання – незнання”, на якій можуть позиціонуватися такі додаткові епістемічні імпульси, як “розуміння” / “нерозуміння”, “віра” / “невіра” (модифікований конструкт А.М. Приходька). Суб’єкт, здійснивши такого роду оцінку стосовно певного об’єкта позамовного світу, перебуває в епістемічному (ментальному) стані, що є результатом осмислення фрагмента епістемічного світу з позиції його відповідності реальному та належному. При цьому маркування якості та кількості знання індивідом відбувається в мисленні через епістемічний модус (мисленнєвий маркер), а в мовленні – через епістемічну модальність (мовленнєвий маркер) [3: 30].

Епістемічні оператори сигналізують рух мовленнєвої особистості в напрямку істини, де повне знання може супроводжуватися імпульсами розуміння, напр.: *Aber im Innersten wusste er natürlich, dass der Krieg verloren war*; віра – корелюватися з високим ступенем переконаності (*Glaube ↔ Gewissheit ↔ Überzeugung*); невіра – із сумнівною, тобто з переконаністю низького ступеня (*Glaube leidet keinen Zweifel; Zweifel ist des Glaubens Feind*); незнання – із нерозумінням, напр.: *Du weißt nicht, wie schön die Insel ist*.

Епістемічний компонент знаходить своє втілення практично на всіх рівнях мовної системи – на фонетичному (інтонація, модуляція, впевнене / невпевнене проголошення тощо), на морфологічному (деякі види умовного способу як показники неповного знання), на лексичному (епістемічні дієслова з наголошенням різних видів епістемічного стану – на зразок *ahnen, annehmen, denken, glauben, kennen, meinen, vermuten, wissen*, модальні дієслова *dürfen, können, mögen, müssen, sollen, wollen*, модальні слова *offenbar, sicher, wahrscheinlich, zweifellos* тощо, епістемічні іменники *Glaube, Kenntnis, Meinung, Vermutung, Wissen* та епістемічні прикметники, напр., *ahnungslos, glaubhaft, kennerhaft, verständlich*), на синтаксичному (структура речення та порядок слів як специфікатори модальності). Окрім того, засоби кодування метазнання можуть набувати й міжрівневого характеру у вигляді лексико-граматичних (слова-релятиви як виразники різних нюансів метазнання) та прагмасемантичних (імпульси сумніву чи незнання в мовленнєвому акті) елементів [9].

У комплексі зазначених засобів одне із чільних місць посідають епістемічні лексеми. Саме вони є чи не найпродуктивнішим компонентом у палітрі мовних одиниць, що спеціалізуються на вираженні „метазнаннєвої” оцінки пропозиційного змісту висловлення. З одного боку, епістемічні лексеми фіксують у своїй семантичній структурі та у своєму граматичному вираженні той лінгвокогнітивний алгоритм, що скеровує шляхи і способи національно-культурної інтерпретації знання в мовній картині світу, а з іншого, – вживання таких лексем дозволяє вибудовувати той когнітивно-дискурсивний каркас повідомлюваного, що є адекватним його епістемічному стану в певний час і в певному місці, тобто не тільки здійснювати дискурсивні замальовки, але й маркувати та оцінювати епістемічну якість цих замальовок [1: 3].

Лексичні одиниці зі значенням епістемічної модальності повідомляють, що мовець висловлює ставлення до предмета повідомлення в психологічному аспекті. Диференційними семами модальних слів зі значенням епістемічної модальності є **позитивне ставлення** мовця до повідомлюваного (*dankbar, glücklicherweise, hoffnungsvoll, sicher*), **негативне ставлення** мовця до повідомлюваного (*entsetzlich, furchtsam, unglückseligerweise, unseligerweise, zweifelhaft, zweifelnd*) і **зважене ставлення** мовця до повідомлюваного (*freieraus, offen, seltsam, sonderbarerweise*). Наприклад: *Über den Fall Stenger ist allmählich glücklicherweise etwas Gras gewachsen*; „Der Weg ist das Ziel!“, sagte mir anfangs meines Studiums ein Mitbewohner, als ich mal wieder zweifelnd bei Kaffee und Zigarette über den Sinn meines Studiums grübelte; **Offen** gestanden frage ich mich dabei, wie man so dumm sein kann, überhaupt auf so einen Blödsinn zu reagieren.

За основу для аналізу використовують функціональні фактори, класифіковані Й. Нуйцом [9]. Зокрема, він розрізняє власне епістемічні модальні слова (*modal adverbs*), предикативні

прикметники з епістемічним значенням (*modal adjectives*), когнітивні предикати (*mental state predicates*) та модальні дієслова (*modal auxiliaries*) та визначає чотири релевантні функціональні фактори:

1) суб'єктивну або інтерсуб'єктивну евіденційність – різновид епістемічної кваліфікації, котра базується на суб'єктивному знанні мовця і передбачає особисту відповідальність або презентує очевидність висловлюваного: *Immer nur die Sahne abschöpfen und andere dafür den Kopf hinhalten lassen, ist meiner Meinung nach ziemlich schäbig; Ihr werdet jetzt wahrscheinlich denken: „Endlich tut sich mal wieder was!“*;

2) перформативність або дескриптивність – вираження актуальної оцінки мовця або оцінки іншої особи про минулі події: *So dachten wir, dass wir diese vierte und letzte Strecke an diesem Tag auf einer Arschbacke absitzen würden, doch zog sich diese 3,5 Stunden lange Fahrt im überfüllten Bus ganz schön hin*;

3) інформаційну структуру, тобто репрезентацію власне епістемічної кваліфікації: *Ist doch unglaublich peinlich, sich so zu geben*;

4) стратегію дискурсу – здійснення релевантного впливу через відношення мовця до слухача: *Ja ich glaube, das haben wir doch sehr deutlich gesagt*.

Підсумовуючи свої дослідження, Й. Нуйц робить висновок, що суб'єктивна презентація епістемічної кваліфікації є вирішальним фактором для використання когнітивного предиката або предикативного прикметника, тоді як модальні слова та модальні дієслова є в цьому сенсі набагато нейтральнішими.

3-поміж когнітивних предикатів найбільш чітко категорію епістемічності відображають дієслова *kennen, wissen, feststehen* (повне знання), *behaupten* (ствердження), *bestehen, beharren* (наполягання), *annehmen, kalkulieren, vermuten* (припущення), *beurteilen, finden, denken, glauben, meinen, urteilen* (недостовірне знання на основі раціональних висновків), *zweifeln* (сумнів), *ahnen, erwarten, voraussehen* (очікування / передбачення / передчуття), *ahnen, befürchten, fürchten* (побоювання), *irren, wähnen* (невірна думка), *scheinen* (здаваність), *hoffen* (сподівання), *anvertrauen, betrauen, offenbaren* (довіра), *verstehen, begreifen* (розуміння) тощо, напр.: *Ich kenne die Gegend wie meine Westentasche; Das Essen ist wirklich gut, ich kann das beurteilen, denn ich bin krüsch; Ich bekam eine gefeuert, ohne zu wissen oder auch nur zu ahnen, wofür, und die Diskussion war beendet*.

Епістемічні модальні слова й прикметники утворюють доволі чисельне й гомогенне угруповання, яке також можна розмежувати за шкалою ймовірності (ступенем відповідності дійсному стану речей) [3; 31]: *wissentlich, bekannt, vertraut, wahr, wahrhaft, wahrhaftig, wirklich* (лексемі повного знання); *offenbar, offenkundig, offensichtlich, evident, klar* (очевидність), *gewiß, bestimmt, sicherlich, zuversichtlich* (впевненість); *überzeugt* (переконаність); *verständlich, begreifen, begreiflich* (розуміння); *anscheinend, eventuell mutmaßlich, vermutlich, vielleicht, wahrscheinlich, wohl* (припущення); *fragwürdig, zweifelhaft* (сумнів); *voraussichtlich* (передбачення); *hoffentlich* (сподівання); *falsch, fälschlich, unwahr, irrig* (хибність знання), напр.: *Das darf doch einfach nicht wahr sein; Die werden sich so krumm und bucklig gelacht haben, dass sie heute vermutlich noch Mühe haben, wieder aufrecht zu sitzen; Mit dem Diplom stünden die jungen Beamtinnen und Beamten vor einer soliden und hoffentlich erfolgreichen Karriere*.

Для аналізу епістемічного функціонування модальних дієслів зазвичай виокремлюють так звану шкалу достовірності, напр., *könnte > kann / mag > sollte > müsste / dürfte > wird > muss*. При цьому, дієслова *können* і *müssen* визначають як власне епістемічні, а *dürfen* і *mögen* мають додатковий контекстуальний компонент [8: 8], напр.: *Doch Dr. Schweidnitz war der Ansicht, dass jemand, der von so weit her kommt, um ein Loch zu sehen, nichts anderes als ein Geologe sein könnte; Er kam aus New Orleans. Jemand, der so wenig aufregend war, konnte aus New Orleans sein; Ein leidender Gesichtsausdruck mag zur Hilfe veranlassen; Du solltest eigentlich wissen, dass Quantität nicht das Gegenteil von Qualität ist, sondern eine ihrer Komponenten; Als Maurer müssten Sie eigentlich wissen, wo vorne und hinten ist; Die weitere Entwicklung dürfte nach Ansicht der Expertin den bisherigen Trend bestätigen; Dieser Zustand wird wahrscheinlich noch lange anhalten; Die Sonne muss im Westen untergehen*.

Таким чином, факт упевненості / невпевненості мовця в істинності повідомлюваного має суттєве значення для здійснення комунікації. Епістемічна модальність з її багатим семантичним спектром (від ствердження впевненості, достовірності, вірогідності до вираження сумніву, невпевненості, можливості, припущення), може бути репрезентована у мовленні за допомогою різних засобів, найпродуктивнішим з яких є лексичні: дієслова з когнітивною семантикою, модальні слова та предикативні прикметники з епістемічним значенням, а також модальні дієслова.

Дослідження різноманітних феноменів модальності в німецькій мові відкриває широкі перспективи для наукових пошуків, зокрема, з галузі функціонування модально-логічних операторів на дискурсивному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Герасімова Г.Л. Лінгвокогнітивні та дискурсивні властивості епістемічної лексики сучасної німецької мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. / Г.Л. Герасімова. – Запоріжжя: Запорізьк. нац. ун-т, 2005. – 22 с.
2. Клепикова Т.А. Особенности актуализации модального компонента значения глаголов типа seem, look, appear // <http://www.pomorsu.ru/body.php>
3. Лихолай Г.Л. Когнітивно-семантична концептуалізація метазнання в сучасній німецькій мові / Г.Л. Лихолай // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2004. – № 4(63). – С. 27-32.
4. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения / В.З. Панфилов // Вопр. языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37-48.
5. Скибицька Н.В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. / Н.В. Скибицька. – К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – 21 с.
- Abraham W. Wie ist die historisch spezifische Ausgliederung der Modalitäten bei den deutschen Modalverben denkbar? / W.Abraham – LingBer, 2008. – S. 183–210.
7. Droessinger G. Zum Begriff und zu den Arten der Modalität in der Linguistik. Žmogus ir Žodis [Central and Eastern European Online Library], 2004 <http://www.cceol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=25caad49-0642-422d-8f12-5c8759083cb4>
8. Horváth K. Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen. Thesen der Dissertation. / K. Horváth. – Budapest, 2009. – 16 S.
9. Nuyts J. Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective. / Jan Nuyts. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2001. – 429 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Пянковська – кандидат філологічних наук, обраний доцент, в.о. завідувача кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики, типологія німецької мови, зіставне вивчення німецької й української мов.